

L'HISTOIRE'A YANIT

REPLY TO L'HISTOIRE

Prof. Dr. Norman STONE
Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi
norman@bilkent.edu.tr

Maxime GAUIN
Panthéon Sorbonne Üniversitesi,
Doktora Öğrencisi

Özet: *L'Histoire* dergisinin Nisan 2009 sayısında yayımlanan François Georgeon'un Fuat Dündar ile yaptığı söyleşi, Norman Stone ve Maxime Gauin tarafından kaleme alınan ve cevap niteliği taşıyan bu çalışma ile eleştirilmiştir. Yazıda Dündar'ın ihmal ve hatalarından bahsedilirken, Dündar'ın tezini desteklemek için doğru olmayan ve hatalı olduğu uzun zaman önce kanıtlanan veriler kullandığı belirtilmektedir. Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler sonucunda, Dündar'ın metodunun bilimsel olmaktan ziyade polemige dönük olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Soykırımı, Fuat Dündar, Norman Stone, Maxime Gauin*

Abstract: *François Georgeon's interview with Fuat Dündar, published in the April 2009 issue of L'Histoire magazine, has been criticized with this article standing as a reply and being written by Prof. Dr. Norman STONE and Maxime Gauin. In the article, while the lies laid by omission and the inaccuracies of Dündar are being mentioned, it is also expressed that data lacking accuracy and being proven as erroneous a long time ago has been used to support his thesis. As a result of the evaluations made within this framework, it has been concluded that Dündar's method is rather polemical than scientific.*

Key Words: *Armenian Genocide, Fuat Dündar, Norman Stone, Maxime Gauin*

Bayanlar, Baylar,

L'Historie'nin Nisan 2009 sayısında yayımlanan François Georgeon'un Fuat Dünder ile yaptığı söyleşi nadir görülen bir şaşkınlık kaynağı olmuştur. Ciddiyetle, ancak uzmanlık iddiasında da bulunmadan şunları belirtmek isteriz:

1) Yazarın bu derece ihtilafli bir konuda fikir beyan etme yeteneğinden şüphe etmemize yol açan, Dünder'in ihmal ve hatalarından kısaca bahsedeceğiz.

Dünder, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan tarafından işgal edilen bölgelerde yaşayan Müslüman ve Yahudilerin maruz kaldığı etnik temizliğe değinmeden Balkan savaşlarına atıfta bulunmaktadır. Bu alanda birçok çalışma yapılmıştır ve bunlardan özellikle Justin McCarthy'ye ait olanı referans olarak verilmektedir. Bu çalışma, Balkan Savaşları'nın,¹ birçoğu Hıristiyan silahlı güçleri tarafından katledilen 1.450.000 Osmanlı Müslüman'ının ölümüne yol açtığını açıkça göstermektedir.

Dünder, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, "Jön Türklerin Ermenilere yönelik bir düşmanlık beslemediklerini" teyit etmektedir. Bu, söyleyebileceğinin en azıdır. 1914 yılında Osmanlı Parlamentosu'nda 12 Ermeni milletvekili bulunmaktaydı. Osmanlı'nın Londra Büyükelçisi bir Ermeni'ydi. Jön Türkler ayrıca Van Şehir Meclisi'nin başına bir Ermeni olan Bedros Kapamacıyan'ı getirmişlerdi. Kapamacıyan ise yerel Taşnak komitesi tarafından Aralık 1912'de² suikasta uğramıştır. 20 Aralık 1913 tarihinde, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi, Ermenilerin Talat Paşa'ya güvendiklerini, "ancak ileride atanacak olan İçişleri Bakanları'nın, şu andaki bakan gibi kontrolleri altında olmayacağından endişe ettiklerini" yazmıştır.³ Bu tür örnekler çoğaltılabilir.

"Teşkilat-ı Mahsusa" Jön Türklerin iktidara gelmesinden önce (yani 1914'de değil), 1903 ve 1907 yılları arasında kurulmuştur. Teşkilat daha sonra 1913 yılında Teşkilat-ı Mahsusa adını almıştır.⁴

2) Şaşkınlığımız, "Trakya'da çoğunluğu oluşturan Bulgarlar bölgeden kovulmuştur" gibi ifadelerle artmaktadır. Gerçekte Müslümanlar, asırlardan beri Trakya'da ve Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan tarafından işgal edilmiş

1 Justin McCarthy, *Death and Exile. The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, Princeton, Darwin Press, 1995, s. 135-164 ve 339. bkz: Université d'Athènes, *The Crimes of Bulgaria in Macedonia*, Washington, 1914 ; DACB, *Les Atrocités des coalisés balkaniques*, Istanbul, 1913, no. 1, 2 ve 3 ; Comitty of Ottoman National Defence, *Les Atrocités des Bulgares en Thrace*, Istanbul, 1913; *Les Atrocités des Grecs en Macédoine*, Istanbul, 1914.

2 Hasan Oktay, «On the Assassination of Van Mayor Kapamacıyan by the Tashnak Committee», *Review of Armenian Studies*, 1-1, 2002.

3 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Salt Lake City, University of Utah Press, 2005, s. 65.

4 Philip H. Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa*, Princeton University, 1963, s. 1-2, 52

bölgelerde de çoğunluğu oluşturmuşlardır. Bu bölgedeki Müslüman ve Yahudiler, büyük güçler katliamların sona ermesini talep edene kadar, yaşadıkları yerlerden atılmışlardır.⁵

Dündar “Jön Türklerin Almanya’ya, medeniyetine ve askeri gücüne hayranlık duyduklarını” teyit etmektedir. Enver Paşa hariç Jön Türkler, Abdülhamit rejiminin müttefiki olan Wilhelm II’ nin Almanya’sından nefret ediyorlardı. Fransız cumhuriyetçiliğini veya İngiliz liberalizmini tercih ediyorlardı. 1913–1914 yılları arasında, Cemal Paşa Fransa ve İngiltere ile uzlaşmaya çalışmış, ancak bu devletler kendisini reddederek Rusya ile ittifakı tercih etmişlerdi.⁶

Osmanlı tarihi uzmanları, Dündar’ın Jön Türklerin milliyetçiliğini saldırgan olarak tanımlayan bu görüşüne katılmamaktadır. Bu bağlamda, Justin McCarthy “İttihat ve Terakki Partisi içerisindeki milliyetçiler, daima Türk olmayanları küstürmemek gerekliliği endişesiyle hareket etmişlerdir” gözleminde bulunmuştur.⁷

Dündar ayrıca Jön Türklerin savaşa girmekle toprak kazanmayı ümit ettiklerini ifade etmiştir. Aslında, her şeyden çok İmparatorluğun devamını ve İmparatorluğun büyük güçlerin etkisinden kurtulmasını istemişlerdir.⁸ Başta Rusya olmak üzere Üçlü İtilaf, Türkler dâhil Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kaldırılması arzusunda olduğunu açıkça belirtmiştir.

Dündar, Bryce ve Toynbee’nin Mavi Kitabı’na, bu kitapla ilgili önemli çekincelere değinmeden atıfta bulunmaktadır. Ermeni görüşüne olumlu yaklaşan James Morgan Read bile kitaptaki muazzam suçlamaları gördükten sonra kitabın “büyük bir kısmının söylentilere dayandığına” dair genel bir izlenim edindiğini ifade etmiştir.⁹

Nitekim kitabın temel kaynaklarından biri olan misyoner raporlar çok dikkatle ele alınmalıdır; zira misyonerler taraflı yorumlama eğilimindedir ve Osmanlıları anlamak ve onlar tarafından anlaşılacak için Ermeni drogmanlara (tercümanlara) bağımlıdır.¹⁰ 1919 yılından sonra, Toynbee’nin kendisi bu kitabı “savaş

5 Justin McCarthy, « The Population of Ottoman Europe, Before and After the Fall of the Ottoman Empire », in Heath Lowry and Ralph S. Hattox (dir.), *Proceedings of the Third Conference on the Social and Economic History of Turkey*, İstanbul, Isis, 1990, s. 275-298 ; bkz: Mémoire sur la Thrace adressé à la Société des nations par le comité turc de Thrace, İstanbul, Ahmed Ihsan & Cie Publishing, 1922 ve dipnot 1.

6 Stanford J. Shaw et Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, New York-London-Cambridge, Cambridge University Press, cilt: 2, sayı 2, 1978, s. 310 ; Erik J. Zürcher, *Turkey. A Modern History*, Londres, I.B. Tauris, 2004, s. 111.

7 Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, London- New York , Hodder Arnold/ Oxford University Press, 2001, s. 76. bkz: Feroz Ahmad, « Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914 », in Benjamin Braude and Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*, New York, Holmes and Meier, 1982, ss. 401-434.

8 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, New York, Owl Books, 2001, s. 45-50 ; Erik J. Zürcher, s. 112.

9 James Morgan Read, *Atrocity Propaganda. 1914-1919*, New Haven-London, Yale University Press/Oxford University Press, 1941, s. 221. bkz: Horace C. Peterson, *Propaganda for War. The Campaign Against American Neutrality (1914-1917)*, Norman, University of Oklahoma Press, 1939, ss. 53-59

10 Edward Mead Earle, « American Missions in the Near East », *Foreign Affairs*, VII-1929, s. 417; Guenter Lewy, s. 144.

propagandası çalışması”¹¹ olarak nitelemiş olup, diğer kitapların da Mavi Kitap’taki iddiaları ile çelişen birçok ifadesi bulunmaktadır.¹²

Bryce ile ilgili olarak, İngiliz subay Cuthbert F. Dixon şu gözlemde bulunmuştur: “Lord Bryce ve ‘Ermenistan’ın dostları,’ tahrike ihtiyacı olmadan yapılan “sözde katliam” suçlamalarından tam bir ay önce, 2 Nisan 1915’de, Ermeni gönüllüleri giydirmek ve teçhiz etmek amacıyla fonlar toplamışlardır.”¹³

Dündar’ın, sosyolog Taner Akçam’a hoşgörülü davranması, özellikle Akçam’ın bilimsel etiği sık ve ciddi bir şekilde ihlâl ettiği,¹⁴ zamanında binlerce cinayetten sorumlu bir aşırı sol terörist örgütü olan Devrimci Sol’daki¹⁵ geçmişi ve bugün işgal ettiği kürsünün giderlerinin tamamına yakınının bilim aşkı ile değil siyasi eylemleriyle tanınan Ermeni dernekleri tarafından karşılanıyor olması düşünüldüğünde daha az şaşırtıcı değildir.¹⁶

3) Durum böyle iken, Dündar kanıtların (kasıtlı) seçimine büyük özen göstermektedir.

a. Talat ve Cemal Paşaların girişimiyle göç ettirilmiş Ermenilere karşı işlenen suçlar için Divan-ı Harp da açılan davadan bir kez bile bahsetmemiştir. 1915 yılında, 20’den fazla Müslüman Talat Paşa’nın emri ile Divan-ı Harp’e sevk edilmiş ve Ermenileri öldürmek suçu ile asılarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır: Cemal Paşa da 1916 yılı Ocak ve Şubat aylarında, birçok başka suçluyu astırmıştır.¹⁷ 12 Mart’tan 22 Mayıs 1916’ya kadar geçen zamanda, Talat Paşa tarafından kurdurulan komisyonlarca yürütülen araştırmalar sonucunda, 1.673 Müslüman aynı suçla Divan-ı Harp’te yargılanmış, 67 kişi asılmış, 524 kişi ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış, 68 kişi ise zorunlu hizmete mahkûm edilmiştir.¹⁸ Bu rakamlar uygulanan yaptırımların yalnızca bir kısmını göstermektedir; zira soruşturmalar Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürmüştür.¹⁹

11 Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, London-Bombay-Sydney, Constable & Co 1922, s. 50.

12 Örneğin : Arnold J. Toynbee, Cilt:2-Cilt:3; Robert F. Zeidner, *The Tricolor over the Taurus*, New York , Peter Lang, 1996, s. 112 ; Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation*, Ankara, TTK, 2000, Cilt: 1, s. 62, no. 21.

13 Cuthbert F. Dixon-Johnson, *The Armenians, London-Northgate, Toulmin and Sons*, 1916, s. 47.

14 Erman Şahin, « A Scrutiny of Akçam’s version of History and the Armenian Genocide », *Journal of Muslim Minority Affairs*, XXVIII-2, Ağustos 2008, ss. 303-319; bkz: ATAA, « Review of ‘A Shameful Act’ », Nisan 2007.

15 Andrew Mango, *Turkey and the War on Terror. Forty Years We Fought Alone*, London, Routledge, 2005.

16 Ergun Kırkhalı, “It is Official: Taner Akçam is Paid by the Armenians” Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2009 <http://www.turkula.com/index.php?c=1&mid=1284&yid=4>

17 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 111 ve 113.

18 Yusuf Halaçoğlu, *The Story of 1915. What Happened to the Ottoman Armenians?*, Ankara , TTK, 2008, ss. 82-87

19 Kâmuran Gürün, *Le Dossier Arménien*, Geneva, Triangle, 1984, s. 258

Diğer yandan bu rakamlar ilgililerin mecburi görev değişikliklerini, tehcir kararlarında yetkilerini aşan kamu görevlilerinin veya memurların işlediği suçlara göz yumanların rütbe tenzilini kapsamamaktadır.²⁰

Bu davalara ilişkin belgelerin bazıları yayınlanmıştır;²¹ geri kalanına Türk Millî Arşivleri'nden ulaşılabilir.²²

- b.** Düandar, Cemal Paşa'nın "Ermeni nüfusunun yalnızca %2'sinin Halep'e yerleştirilmesine izin verdiğini" iddia etmektedir. Ancak Cemal Paşa'nın, özellikle Şam vilayetinde gönderilen Ermenilerin lehindeki politikası unutulmuştur. Bu politikadan bazı detaylar aktarmak gerekirse:

"Tam aksine, ailesinin Halep'e yerleşmesine izin verilen bir kişi Cemal Paşa'yı, Türkiye'de kendi otoritesi altındaki 1,5 milyon Ermeni'nin kurtulmasına vesile olan, 'büyük adam' olarak anmaktadır.

Cemal Paşa'nın bu yöndeki çabaları ve bölge valisince tehcir edilen Ermeniler için gerçekleştirilen diğer iyileştirmeler, Alman Büyükelçisi Paul von Wolff-Metternich'in Cemal Paşa'yı tehcirin yürütülmesinden utanç duyan Türklerden birisi olarak nitelendirmesine neden olmuştur. Cemal Paşa'nın Ermeniler lehine yaptığı müdahalelerden dolayı kendisine 'Ermenistan Paşası' denmiştir.

Yaklaşık beş ay sonra Avusturya Konsolosu Ranzi, sürgünlerin durumunda olumlu değişimler kaydetmiştir. Önceleri tehcir edilenler Ürdün nehri doğusunda, az nüfuslu bölgelere yerleştirilirken, sonradan bunlar çoğu vilayetin daha kalabalık yerlerine gönderilmiş, hatta bir kısmı Şam'da kalmışlardır. Birçok sürgün tarım alanında iş bulmuştur. Bunlara yapılan ödeme arttırılmıştır. Konsolos, Cemal Paşa sayesinde bu gelişmelerin gerçekleştiğini ifade etmiştir. Cemal Paşa, tüm gazetelerde yayımlanan bir bildiriye, Ermenilerin yer değiştirmesinin devletin yararı gereği olduğunu, ancak yerleri değiştirilenlerin hayat, onur ve mallarının hükümet koruması altında bulunduğunu ifade etmiştir. Bu zorunluluğun yerine getirilmesi, bir ahlâki dürüstlük meselesidir.

1916 yılı Mart ayında Cemal Paşa, eski Selânik ve Halep valisi olan Hüseyin Kasım Bey tarafından da desteklenen bir "Ermenilere yardım kampanyası" düzenlemiştir. Şam'daki Alman Konsolosu Loytved Hardegg 30 Mayıs tarihinde Kasım Bey'in ekmek sağladığını, bir hastane ile birlikte

20 Birkaç örnek için Guenter Lewy, a.g.e., ss. 177, 181 ve 186.

21 Bkz: Hikmet Ozdemir ve Yusuf Sarıncay, Turkish Armenian Conflict Documents, Ankara, TBMM, 2007, s. 261.

temizlenme ve yıkanma tesisleri kurduğunu, birçok kişi için iş bulunduğunu rapor etmiştir.

Güney Suriye'ye yerleştirilen 132.000 Ermeni'den 20.000'i hayatını kaybetmiştir ki, bu yüksek bir rakamdır. Ancak vilayetin doğuya yakın bölgelerine yerleştirilenler içerisindeki ölüm oranına kıyasla daha iyi bir orandır.”²³

Koyu bir Ermeni yanlısı olan Hilmar Kaiser bu gerçeği kabul ederek, “Sizlere daha radikal bir şey söylememe izin veriniz: Birinci Dünya Savaşı'nda en fazla Ermeni'yi kurtaran kişi Cemal Paşa'dan başkası değildir” demektedir.²⁴

Dündar da tehcirin her yerde aynı şekilde yürütülmediğini teslim etmektedir, ama aşağıdaki gibi bir belgeye atıfta bulunmamaktadır:

“Ermeni kabilelerini Kürt çetelerine karşı korumakla görevli destek kuvvetleri, Kop dağları istikametine doğru yol alırken 28.4.331 (11 Temmuz 1915) tarihinde bir Kürt çetesi tarafından her yönden saldırıya uğramıştır. İki saatlik silahlı çatışmanın ardından, çeteden iki kişi öldürülmüş, geri kalanı ise kaçmıştır. Bayburt postasınca verilen bilgiye göre destek kuvvetleri zayıf ve Ermeni konvoyu kurtarılmıştır.”²⁵

Bu tür Ermenileri koruma hareketleri, Cemal Paşa'nın politikası gibi, yalnızca zorunlu yer değiştirme kararnamele ve tamamlayıcı genelgelerin tam olarak uygulanmasının sonucudur.

c. Dündar'ın Ermeni ayaklanma ve Ermeni çetelerinin katliamlara ilişkin açıklamaları ise yeterli değildir.

Zeyton yalnızca “askerlik görevinden kaçan genç Ermenilerin toplanma bölgesi” değil, aynı zamanda “bazı silahlı ayaklanmaların” da meydana geldiği bölgedir. Öncelikle, bu şehir ayaklanmanın gelenek haline geldiği bir yerdir. 1852 yılına kadar, Zeyton şehrinde, özellikle mâli sebeplerden dolayı, başlıcaları 1780, 1782, 1808, 1819, 1829, 1835 ve 1852 yıllarında olmak üzere, 57 Ermeni isyanı yaşanmıştır; on yıl sonra bu şehir, Ermeni milliyetçiliğine temel oluşturan ayaklanmaya sahne olmuştur;²⁷ 1878 ve 1896 yıllarında iki isyan daha çıkmıştır. 1914 yılı Ağustos ve Aralık aylarında Zeyton'da meydana gelen ayaklanmalar Osmanlı ordusunda

22 Bu dosyaların örnekleri arşive ilişkin notlarla: Stanford J. Shaw, a.g.e., Cilt: 1, s. 59, no. 14.

23 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 196-198 ve 218-220.

24 « Historian Challenges Politically Motivated 1915 Arguments », *Today's Zaman*, 22 Mart 2009.

25 *Documents on Ottoman Armenians*, Ankara Cilt: 2, 1983, s. 97.

26 *Documents on Ottoman Armenians*, a.g.e., ss. 91 ve 103 ; Şinasi Orel ve Sürreya Yuca, Les « Télégrammes » de Talât Pacha. Fait historique ou fiction ?, Paris, Triangle, 1986, ss. 115

27 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley/Los Angeles, University of California Press, 1967 (1. baskı, 1963), ss. 67-68 ; Kâmuran Gürün, a.g.e., ss. 189-190.

bastırılmıştır.²⁸ Şubat 1915'de, tehirden az önce, Zeytun şehrinin Ermeni devrimcileri Moskova'ya bir delegasyon göndererek 15.000 kişi olduklarını ileri sürerek, Üçlü İttifak'tan silah ve mühimmat talebinde bulunmuşlardır.²⁹

Dünder, "1915 yılı Şubat ayında Zeytun'da tehird yapılmısaydı, Van ve İstanbul'daki Ermenilerden herhangi bir tepki gelmezdi" varsayımını dile getirmektedir. Bu çok ileri bir iddiadır. Ancak Bitlis ayaklanması 1914 yılı Mart-Nisan aylarında,³⁰ yani Zeytun'daki Ermenilerin zorla tehirdinden yaklaşık bir yıl önce başlamıştır.

Ermeni devrimci partileri, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden çok önce niyetlerini açıkça ilan etmişlerdir.

Hınçak Partisi, savaş şartlarının ayaklanmalar için en uygun zaman olduğunu öne süren parti programının 6. maddesini uygulayarak³¹ 1914 yılında silahlanma çağrısı yapmıştır.³²

Ermenistan Devrimci Federasyonu'nun Bulgaristan kesiminin yan organı olan Hayasdan 19 Ağustos 1914 tarihinde şöyle yazmıştır:

"Uğursuz ve hain Moğol ırkı (Türkler), en saf ve aryan ırklardan birine (Ermenilere) yeniden ancak bu defa çok daha şiddetli bir biçimde saldırmıştır [...] Yüzyıllardır farklı biçimlerde devam eden bu mücadele, halen toplumsal ilerlemeyi sağlamış, ışığa doğru ilerleyen, fakat geçmişte başka bir ulusun gölgesinde kalmış bir ulusa yönelik saldırıdan başka bir şey değildir.

Ya biz ya da onlar!... Bu mücadele ne bir yıldan ne de bir yüzyıldan beri devam etmemektedir. Ermeni ulusu, ihanet ve cinayeti benimsemiş bu ırka karşı her zaman cesurca direnmiştir.

Dünya bu felaketten kurtulmalı, evrenin rahatlığı ve sükûneti için Türk ulusu ortadan kaldırılmalıdır.

*Bizler başımız dik ve zafere olan inancımızla beklemekteyiz."*³³

28 Yusuf Halaçoğlu, *Facts on the Relocation of Armenians*, Ankara, TTK, ss. 47-52

29 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances, l'Empire ottoman et les Arméniens dans les archives françaises (1914-1918)*, Paris, 1983, s. 7.

30 Yusuf Halaçoğlu, *Facts on the Relocation*, a.g.e., s. 46

31 Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens, avant et après la proclamation de la Constitution ottomane, İstanbul, 1917, ss. 99-100.

32 Sarkis Atamian, *The Armenian Community: The Historical Development of a Social and Ideological Conflict*, New York, Philosophical Library, 1955, s. 96 ; Louise Nalbandian, a.g.e., s. 111; Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Ankara, Documentary Publications, 1988, s. 687

33 Bkz. *Aspirations et Agissements Révolutionnaires des Comités Arméniens...*, a.g.e., s. 155.

Ermenistan eski Başbakanı ve Ermeni Devrimci Federasyonu eski lideri Hovhannes Katchaznoui şöyle demiştir:

*“Daha Türkler savaşa girmeden [...], gönüllü Ermeni grupları büyük bir şevk ile toplanmışlardır. Erzurum’daki merkez komite tarafından kabul edilen bir karara rağmen, birkaç hafta önce Ermeni Devrimci Federasyonu bu grupların kurulmasına ve özellikle Türkiye’ye karşı silahlanmasına aktif şekilde katkıda bulunmuştur.”*³⁴

Ramgavar Partisi lideri Kapriel S. Papazyan şunları demiştir:

*“Ortada bir gerçek vardır ki, Taşnaksutyun’un Osmanlı kesiminin liderleri, savaşa girildiğinde Türk davasına sadık kalacaklarını bildirmiş olsalar da bu sözlerini tutmamışlardır. Kafkaslardaki Taşnaklar bu konuda üstün çıkmışlardır. Eylemlerini Rus hükümetinin çıkarlarına göre yönlendirmişler ve savaşın Türkiye’deki Ermeniler açısından taşıdığı tehlikeleri tümüyle göz ardı etmişlerdir [...] Dünyanın her yerinden binlerce Ermeni, Antranik, Kery, Dro gibi tanınmış savaşçıların emrine girmişler ve Ermeni gönüllü alayları Rus ordusuna 1914, 1915 ve 1916 yıllarında çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.”*³⁵

Ermeni çeteleri, 1914 yılı kış aylarından itibaren, özellikle Van Vilayetinde olmak üzere köylere ve yalıtılmış jandarma birliklerine saldırmışlardır. 1919 yılında Jön Türk karşıtı bir kişi tarafından çevrilen ve yayınlanan şu belge, birçok benzer belge gibi, delil olarak zikredilebilir:

“Albay Esad Efendi’nin oğlu Mehmet Tufan Efendi’nin yemin altında Hakkâri hâkim yardımcısına verdiği ifade,

[...]

Savaş ilan edilmesiyle beraber, çok daha evvel oluşturulmuş Ermeni çeteleri, eylemlerine başlamışlar ve İran sınırındaki Rus birliklerinin gözcü ve habercileri olmuşlardır.

9 Kasım 1330 (1914) tarihinde Rusları Hakkâri/Çikefti bölgesinin Dir köyüne götürmüşlerdir.

34 Hovhannes Katchaznoui, *The Armenian Revolutionary Federation has nothing to do anymore*, New York , Armenian Information Service, 1955, s. 5 (1. baskı, 1923).

35 Kapriel S. Papazian, *Patriotism Perverted*, Boston , Baïkar Press, 1934, s. 38.

Ruslar Dir'i işgal ederken bu çeteler yolları üzerindeki Kürt köylerinde bulunan erkek nüfusu ve binlerce çocuğu katletmişlerdir.

400'den fazla Kürt kadın ve genç kıza tecavüz edilmiştir. Yaşlı kadınlar öldürülmüştür.”³⁶

Dündar, “20 Nisan'da Van Ermenileri barikatlar kurmaya başlamıştır” ifadesini kullanmıştır. Van isyanı yukarıda bahsedilen yerel isyanlar tarafından hazırlanmıştır: 1896 yılındaki ile karşılaştırılabilecek boyutta, ancak çok daha etkili olan bir isyan çıkarması, 1913 yılı sonlarında, Daşnak, Hınçak ve Ramvakar partilerinin yerel temsilcileri tarafından ortaklaşa kararlaştırılmıştı.³⁷ Dündar, Van ve çevre bölgelerde Ermeni isyancılarının, Osmanlı ve Rus belgeleri, tanık ifadeleri ve 4 Nisan 1990'da Zeve'de yapılan arkeolojik kazılarca da belgelenen birçok cinayet için tek kelime bile etmemektedir.³⁸

Ermeni çeteleri Dündar'ın iddia ettiği gibi birkaç askerden oluşmamaktadır. Büyükelçi Morgenthau - Ermeni yanlısı yazarların Türk yanlısı olduğunu ileri sürmeye cesaret edemeyecekleri bir kaynak - 25 Mayıs tarihinde Ermeni çetelerinin “10.000'den az olmadığını, ancak 25.000 rakamının daha gerçeğe yakın” olduğunu yazmıştır.³⁹ Ermeni Devrimci Federasyonu'nun liderlerinden olan Erzurum milletvekili Garo Pasdermadjian, 1914 yılında Rusya'ya katılmak üzere bulunduğu görevlerden ayrılmıştır. Kendisi yalnızca Samsun'da 10.000 Osmanlı Ermeni'sinin Osmanlı ordusuna karşı çarpıştığını ve 1915 yılı yazında İstanbul hükümetinin 5 tümen ile on binlerce Kürdü Ermeni isyanlarını bastırmak üzere gönderdiğini anlatmaktadır.⁴⁰ Alman Konsolosu Röessler'e göre, Ekim 1915'de çıkan Ermeni devrimcilerinin bir ayaklanması, Urfa şehrinde Osmanlı ordusuna 50 ölü ve 125 yaralıya mâl olmuştur.⁴¹

Rus ordusundaki Ermeni gönüllülere gelince, bunların 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu gönüllüleri silâh altına alan Ermeni siyasi liderlerinin ifadelerine göre, bunlardan 20.000'i Rus uyrukludur.⁴²

36 Kara Schemsi, *Turcs et Arméniens devant l'histoire*, Geneva, National Publishing, 1919, s. 40.

37 Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran ve Ömer Turan, *The Armenian Rebellion at Van*, Salt Lake City, University of Utah Press, 2006, ss. 180-201.

38 Kara Schemsi, a.g.e., ss. 46-48 ; Documents sur les atrocités arméno-russes, Istanbul, Société anonyme de papeterie et d'imprimerie, 1917, ss. 10-13, 15 ; Azmi Süslü, *Russian View on the Atrocities Committed by the Armenians against the Turks*, Ankara, Köksav-Kök, 1991, ss. 31-33 ; Association for the promotion of Van, *Zeve*, Istanbul, 1963; *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1990, ss. 76-77 ; Hüseyin Çelik, *Gövenlerin Göziyle Van'da Ermeni Mezalimi*, Ankara, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1993 ; Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran ve Ömer Turan, op. cit., ss. 213-257 ve 279-281.

39 Guenter Lewy, a.g.e., s. 92.

40 G. Pasdermadjian, *Why Armenia Should Be Free*, Boston, Hairenik Publishing Company, 1918, ss. 26-28. bkz: *Documents on Ottoman Armenians*, Ankara, 1983, Cilt: 2, ss. 10 ve Cilt: 3, ss. 53

41 Guenter Lewy, a.g.e., s. 202.

42 Avetis Aharonian ve Boghos Nubar, *La Question Arménienne devant la Conférence de la Paix*, Paris, Dupont Publishing, 1919 ; G. Pasdermadjian, a.g.e., s. 19. bkz: « Armenians Join Russians and 20,000 Scatter Turks Near Feitun », *The Washington Post*, 13 Kasım 1914.

1916 yılından başlayarak, binlerce Osmanlı Ermenisi Fransız Ordusu'nun Légion d'Orient birliğine katılmışlardır.⁴³ Bu süreç aslen 1914'de başlamış ve daha o dönemde Osmanlı makamlarının dikkatini çekmiştir. Diğer yanda, bir özel komite tarafından yapılan çağrılarının ardından 400'den fazla Ermeni Fransız ordusunun Légion Étrangère'ine katılmıştır.⁴⁴

Kısacası Dünder, 1914–1915 Ermeni isyanları ile ilgili yapılan tarihsel çalışmalar ve kaynaklardan ve bu konuya ilişkin gerçek verilere işaret eden Edward J. Erickson'ın titiz araştırmalarından haberdar değildir.⁴⁵

Aynı şekilde, Rus ordusunun 1915–1916 yıllarındaki ilerleyişi ve Aralık 1917 ile Mayıs 1918 arasındaki geri çekilişi sırasında bu ordudaki Ermeni gönüllüleri tarafından yapılan katliamlar hakkında bilgi vermemektedir.⁴⁶ Dünder bu dönemde yaşanan ölümleri bahse değer görmemiştir.

d. Dünder, Hilmar Kaiser ile Ara Sarafyan tarafından yapılan araştırmalara atıfta bulunmakta, ancak arşivlerdeki bilgilere erişebilmek konusunda Türk Arşivleri idaresiyle yaşanan tartışmada sadece bu iki kişinin görüşünü dile getirmekte, arşiv yetkililerinin görüşlerinden bahsetmemektedir. Dünder, birkaç yıl sonra arşivlere ilişkin yasaklardan şikâyet etmeyi bırakan Kaiser ve Sarafyan'ın araştırmalarına da değinmemektedir. Kaiser şöyle demiştir:

“Evet, hâlâ sorunlar var, ancak şunu da belirteyim ki her yerde sorunlar olabilir. Önemli olan şey şudur ki, bu sorunların üstesinden gelmeyi amaçlayan bir süreç başlatılmıştır. Bu sorun ortaya çıkarsa bu hemen ele alınmakta ve çözümlenmektedir. Türkiye yeni arşiv politikası ile fazlasıyla itibar kazanmıştır ve eğer hükümet daha fazla sayıda belgeyi araştırmacılara sunarsa daha da fazlasını kazanacaktır.”⁴⁷

4) Dünder tezini desteklemek için doğru olmayan ve hatalı olduğu uzun zaman önce kanıtlanan veriler kullanmaktadır.

43 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 104-108; Robert F. Zeidner, a.g.e.

44 Aram Turabian, *Les Volontaires Arméniens sous les Drapeaux Français*, Marseille, Imprimerie nouvelle, 1917, ss. 6.

45 Edward J. Erickson, « The Armenians in Ottoman Military Policy », *War in History*, XV-2, Nisan 2008, ss. 141-167.

46 Bkz; Kara Schemsi, a.g.e., ss. 52.; National Turkish Congress, Documents relatifs aux atrocités commises par les Arméniens contre la population musulmane, Istanbul, Société anonyme de papeterie et d'imprimerie, 1919; 919 ; *Documents on Ottoman Armenians*, Ankara, Cilt: 1, 1982, ss. 125-295 ve Cilt: 2, ss. 48, 51-52, ve 116-128; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Ankara, 2001, Cilt: 1; — Raphael de Nogales, *Four Years Beneath the Crescent*, New York, Charles Scribner's, 1926, ss. 45 ve 70 ; Morgan Philips Price, *War and Revolution in Asiatic Russia*, New York, Macmillan, 1918, s. 141 ; Justin McCarthy, « The Report of Niles and Sutherland », *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara , 1994, ss. 1828-1829 ve 1850.

47 « Historian Challenges Politically Motivated 1915 Arguments », *Today's Zaman*, 22 Mart 2009.

- a. Tehcir edilen Ermeniler “çöl”e götürülmemiş, yaşanabilir ve meskûn (insanların yaşadığı) bölgelere gönderilmişlerdir, en azından İstanbul tarafından verilen emirlere riayet edildiği zaman. Dünder her “köy” için kotalar vererek, kendisi ile çalışmaktadır. Tanımı itibariyle bir çöl, hiçbir sakini (oturani) bulunmayan yer anlamına gelmektedir.

Günlüklerinde Büyükelçi Morgenthau şöyle yazmıştır:

“Ermeni Protestanların Vekili Zenop Bezjian beni ziyarete geldi. Schmavonyan kendisini tanıştırdı; okuldan arkadaşımıymış. Bana [Anadolu’daki] durumdan uzun uzun bahsetti. Zor’daki Ermenilerin durumlarından memnun olduğunu; işlerini kurmuş ve hayatlarını kazanmaya başlamış olduklarını duymak beni bayağı şaşırttı. Bunlar katliama uğramadan yerlerine gelmiş ilk sürgünlerdir. Sonra bana çeşitli kampların yerini gösteren bir liste verdi. Ona göre yarım milyon Ermeni buralara yerleştirilmiştir. Kış bastırmadan önce onlara yardım yapılması gerektiğinden, endişeliydi.”⁴⁸

Osmanlı hükümeti gıda yardımı için çok fazla harcama yapmış ve Amerikan ve İsviçre hayır kuruluşlarının bu yardımlara katkıda bulunmasına izin vermiştir.⁴⁹ Hatta İstanbul’daki Ermenilere Yardım Çabası Uluslararası Kuruluşu’nun Amerikalı başkana göre, Talat Paşa “taleplere derhal ilgi göstermiş ve çalışma odasında her buluşmamızda [beni] sık sık kutlamıştır. Konuşmasına genellikle şu sözlerle başlamıştır: “Bizler ortağız; bugün sizin için ne yapabilirim?”⁵⁰

Yardımanın her daim zamanında yerine varmaması ve Ermenilerin bir bölümünün Dicle Nehri kamplarının ötesine yerleştirilmesi, Ermenilerin küçümsenmeyecek bir kısmının daha uygun koşullar altında yer değiştirdiği gerçeğini saklamamalıdır. Şu da unutulmamalıdır ki, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında açlık, gıda kıtlığı ve salgın hastalıklar Osmanlı topraklarında -ordu dâhil- yaygındı; öncelikle Doğu Anadolu ve Arap vilayetlerinde.⁵¹

- b. Dünder, Ermeni katliamlarından Teşkilat’ı Mahsusa’nın başlıca sorumlu olduğunu iddia etmektedir. Savaş sırasında, çok şiddetli olan İngiliz propagandalarında dahi bahsi geçmeyen bu suçlama, 1919’da İngiliz işgalcilerin emriyle kurulmuş olan askeri mahkemelerde ortaya çıkmıştır.

48 Heath Lowry, *Les Dessous des Mémoires de l’Ambassadeur Morgenthau*, İstanbul, Isis, 1991

49 Yusuf Halacoğlu, *The Story of 1915*, ss. 61-63 ve 74-82 ; Guenter Lewy, a.g.e., ss. 194-198, 203, 215 ve 218-220.

50 Louise Jenison Peet, *No Less Honor: The Biography of William Wheelock Peet*, Chattanooga, E.A. Andrews, 1939, s. 170.

51 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 53-62 ve 190-191; Hikmet Özdemir, *The Ottoman Army, 1914-1918: Disease and Death on the Battlefield*, Salt Lake City, University of Utah Press, 2008.

Sonunda bu suçlama terk edilmiştir. Bu konuda söz konusu mahkemelerin hakları savunulması konusunda, Bush hükümetince Guantanamo esirlerine uygulanan,⁵² tanıkların karşı sorgulama yapma hakkı, iddia makamı tarafından sunulan belgelerin bilirkişilerce incelenmesi gibi sanıklara tanınmayan haklara göre çok daha kısıtlayıcı davrandıkları dikkate alınmalıdır.⁵³

1963 yılında, Teşkilat'ı Mahsusa üzerine yazdığı tezde Philip H. Stoddard –ki bu teşkilata ilişkin yazılmış en özgü akademik çalışmadır – Osmanlı belgelerine göre Ermeni tehcirinde Teşkilat'ın hiçbir rolü olmadığı sonucuna varmaktadır.⁵⁴ Mart 2001'de Guenter Lewy ile yaptığı bir röportajda M. Stoddard bu iddiasını teyit etmiştir.

1973 yılında, Ermeni yanlısı yazar Christopher J. Walker'ın iddialarına cevaben, Birinci Dünya Savaşı üzerine bir tez yazmış ve Osmanlı askeri tarihi üzerinde doktora yapmış olan Gwyne Dyer Teşkilat'ı Mahsusa'nın 1915-1916 Ermeni olaylarına karışmadığını belirtmiştir.⁵⁵

Sosyolog Vahakn Dadrian, 1989 ve özellikle 1993 tarihli yazılarında bu suçlamaları tekrarlamaktadır.⁵⁶ Ancak Guenter Lewy 2005 yılında Dadrian'ın bu konu hakkındaki tüm iddialarının, tahrifat yaptığı kaynaklara dayandırıldığını ortaya koymuştur.⁵⁷

Son olarak 2006 yılında, Osmanlı tarihi üzerine doktora yapmış ve Birinci Dünya Savaşı üzerine yeni bir bakış açısı getiren bir tez yazmış olan J. Erickson, 1915–1916 yıllarında kumandanlığa gönderilen görev emirleri ve raporların sistemli bir analizini yaparak Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni katliamlarına katılmış oldukları fikrini çürütmüştür.⁵⁸

Dündar'ın iddialarının aksine, Teşkilat-ı Mahsusa'nın arşivleri kapalı değildir. Teşkilatın belgelerinin bir kısmı 50 yıldır kamu kullanımına açıktır; geri kalanı ise zamanla tasnif edilerek 2005 yılında açılmıştır.⁵⁹

52 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 86-87.

53 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 73-82.

54 Philip H. Stoddard, a.g.e., ss. 52-58.

55 Gwynne Dyer, « Letter to the Editor », *Middle Eastern Studies*, IX-1973, s. 379.

56 « The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide during the First World War » in Panikos Panayi, *Minorities in Wartime: National and Racial Groupings in Europe, North America, and Australia during the Two World Wars*, Oxford, Berg, 1993, ss. 50-82.

57 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 83-87

58 Edward J. Erickson, « Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame », *The Middle East Quarterly*, XIII-3, ilkbahar 2006, ss. 67-75.

59 Philip Stoddard, a.g.e.; Yücel Güçlü, « Will Untapped Ottoman Archives Reshape the Armenian Debate? », *The Middle East Quarterly*, XVI-2, ilkbahar 2009, ss. 35-42.

Şu da belirtilmelidir ki, Teşkilat-ı Mahsusa bir “paramiliter bir örgüt” olmayıp görevi özel olarak “Rus topraklarında terör yaymak değildir”. O dönemde dünyanın tüm büyük ordularda olduğu gibi Teşkilat da özel bir kuvvettir.⁶⁰ 1914’de Osmanlı İmparatorluğu’nun, ordudaki asker sayısının artırılması amacıyla adi suçluları salıverdiği doğrudur. Bunlardan bazılarının Teşkilat-ı Mahsusa’ya atanmadığını varsaymak anlamsız olacaktır; ancak önce hiç bir şey bu teşkilatın eski suçluları kullanmayı öncelikleri arasına aldığını kanıtlamaz, sonra bu uygulama Birinci Dünya Savaşı sırasında demokratik rejimlerin birçoğunun ordusunda da mevcuttur. Nitekim 1917 yılında, Amerika Birleşik Devletleri mahkemeleri, aralarında suikastçılar ve tecavüzcülerin de bulunduğu bazı tutukluları, Amerikan ordusuna katılma karşılığında serbest bırakmıştır.⁶¹

5) Dündar’ın metodu bilimsel olmaktan ziyade polemige dönüktür.

a. Kendisi Jön Türklerin Anadolu’yu Türkleştirmeyi amaçladığını iddia etmektedir. Ancak bu konuda herhangi bir kanıt ileri sürmemekte, aksini gösteren kanıtları ise ihmal etmektedir.

Jön Türkler’in, Petit Larousse veya Grand Robert’de (ünlü Fransız ansiklopedilerin) izine rastlanmayan bir terim olan Sosyal Darwinizm’e – ya da kendi deyimiyle “sosyal Darwinizm’e”- hayran olduklarını iddia etmektedir. Böyle ciddi bir suçlamayı destekleyecek herhangi bir metin veya olay göstermemektedir. Bunu öne sürerken İttihat ve Terakki’nin en başlıca entelektüeli, Turancılık ve Türkçülüğün düşünürü olan Ziya Gökalp’in fikirlerine atıfta bulunuyor olması muhtemeldir; ancak, bu hiç doğru değildir. Zira Taha Parla’nın da ifade ettiği gibi, Gökalp’in milliyetçiliği “tartışılmaz şekilde dil ve kültüre” dayanmaktadır. Gökalp, “hümanizme önem veren bir kişidir.” O’na göre Türk milliyetçiliği, Emile Durkheim’in öğrettiği gibi, “kültürel bir ideal”, “dayanışmanın temelidir”. “İrkçi ve genişlemeci olmayan çoğulcu” bir milliyetçilik fikrine sahiptir. Gotthard Jösc’ke göre Gökalp, Turancılığı siyasi olmayan bir mefhum olarak görmektedir.⁶² 1908–1914 yılları arasındaki “Türkçüler” ve en aşırı “milliyetçiler” arasında Ahmet Rıza ve Ahmed Emin Yalman bulunmaktadır.⁶³ Bunlardan ilki 1915–1916 tehcirini eleştirmiş, ikincisi ise şiddetle reddetmiştir.⁶⁴

60 Philip Stoddard, a.g.e.; bkz: Doğu Ergil, « A Reassessment: The Young Turks, Their Politics and Anti-Colonial Struggle », *Balkan Studies*, XVI-2, 1975, ss. 70-71.

61 *Second Report of the Provost Marshal to the Secretary of War on the Operations of the Selective Service System to December 20, 1918*, Washington, Government Printing Office, 1919, s. 149.

62 Guenter Lewy, a.g.e., s. 45. Bkz: Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, a.g.e., ss. 300-304.

63 Erik J. Zürcher, a.g.e., s. 89 ; Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, a.g.e., s. 301 ; Odile Rudelle, *L’Empire ottoman à l’âge des réformes*, Paris-Istanbul, IFEA/Maisonneuve & Larose, 2007, ss. 208 ve 299.

64 Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide*, New York, Berghahn Books, 2003, s. 222 ; Ahmed Emin Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven-London, Yale University Press, 1930, s. 221.

İlk olarak tehcir edilen Zeytun Ermenileri Konya'ya yani – Dünder'in iddia ettiğinin aksine - Arap vilayetlerine değil Anadolu'nun tam merkezine gönderilmiştir. Diğerleri de Anadolu'nun içlerine yerleştirilmiştir: Mersin Ermenileri Adana'ya ve bazı köylerin Ermenileri ise Anadolu'nun diğer bölgelerine. İstanbul, Edirne, İzmir, Aydın, Kastamonu, Antalya ve Maraş bölgelerinde yaşayan Ermenilere tehcir uygulanmamıştır. Adana'daki Ermenilerin özel bir durumu vardır. Bu şehirdeki fanatikler İttihat ve Terakki Partisi'nin yerel bürosunun kontrolünü ele geçirmiş ve şehirde yaşayan Ermenilerin yarısına yakınına sürmüşlerdi; ancak Talat Paşa'nın emri ile bu fanatikler de şehirden çıkarılmıştır.⁶⁵

Daha önemlisi, Osmanlı hükümeti savaşın ilk dönemlerinde Anadolu'da Ermeni kiliselerinin yapılmasına izin vermiştir: 22 Kasım 1914'de Bergama'da, 14 Aralık 1914'de Adana'da ve 5 Nisan (!) 1915'de Sivas'ta.⁶⁶ Bu nedenle “Anadolu'nun Türkleştirilmesi” iddiası gerçekten çelişkilidir.

b. Dünder, o dönemdeki önlemlerin hepsinin Osmanlı kararnamelerinde geçici olarak nitelendirildiği gerçeğini göz ardı ederek, Talat'ın Güneydoğu Anadolu'daki tüm Ermeni varlığını ortadan kaldırma niyetini taşıdığını iddia etmektedir.⁶⁷ Osmanlı'nın savaşta yenilgisinin Osmanlı hükümetinin iyi niyetini göstermesini zorlaştırmışsa da, Cemal Paşa'nın tehcire maruz kalanlara dönme hakkını veren bir uygulama başlattığını da not etmeliyiz.⁶⁸ Bu önlem konusunda Talat Paşa'nın bilgilendirilmemiş veya bu önlemleri onaylamamış olması düşünülemez.

Dünder, araştırmacıların 1995, hatta 2001 yılından önce Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nın şifreli telgraflarını incelemediğini beyan etmekte ve “ilk defa benim araştırmalarımıza göre bu telgraflarda Talat Paşa Ermeni nüfusunun sınırlandırmasını (geçmemesi gereken oranlar) saptamaktadır demektedir [...]” Bu gizli telgraflar Dünder'dan çok önce, Kamuran Gürün, Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından incelenmiştir. Ermeni nüfusunun sınırlandırması (belki de ilk kez) örnekleri 26 Mayıs 1915 tarihinde genel komutanlık tarafından gönderilen notta bulunabilmektedir. Diğer yandan Dünder'in, Talat Paşa'nın ideolojik motivasyonları olduğu iddiasının hiçbir kanıtı yoktur.

Bu notta şunlar ifade edilmiştir:

“Yeni isyan hareketlerinin oluşmasını önlemek için, Ermenilerin tehcirinde şu ilkeler uygulanmalıdır:

65 Yusuf Halaçoğlu, *The Story of 1915*, a.g.e., ss. 52 ve 91 ; Guenter Lewy, a.g.e., ss. 186-187, 191, 203-205.

66 Şinasi Orel and Süreyya Yuca, a.g.e., s. 103.

67 Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 247-253.

68 Guenter Lewy, a.g.e., ss. 202-203.

- 1) Ermeni nüfusu, gönderildikleri bölgelerde ikamet etmekte olan Müslüman şiretlerin nüfusunun 1/10'unu geçmemelidir.
  - 2) Göç etmiş Ermeniler tarafından kurulan köyler 50 haneyi aşmamalıdır
  - 3) Göçmen Ermeni aileleri, seyahat etme ne de taşınma mazeretiyle ikametgâhlarını değiştiremezler.⁶⁹
- c. Dünder, Murat Bardakçı tarafından yayınlanmış ve günümüz Türkçesine çevrilmeyip yalnızca yalın bir transliterasyonu (kelimesi kelimesine çeviri) yapılmış olan "Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi" adlı kitabına atıfta bulunmaktadır.⁷⁰ Bu sözde "metruke" Talat Paşa ve daha sonra eşi tarafından toplanan imzasız belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler Talat Paşa'nın el yazısı ile yazılmamıştır. Murat Bardakçı tarafından yayınlanan bu belgelerin çoğunun Ermenilerle bir ilgisi dahi bulunmamaktadır. Ancak belgelerden iki tanesi dikkat çekici tartışmalara yol açmıştır.

Bunlardan birincisi tehcir edilmiş Ermenilerin sayısını gösteren bir istatistik tablosudur. Bu belge birçok hata içermektedir. Örneğin, 109.521 Ermeni'nin Bitlis'ten, 128.657 Ermeni'nin ise Erzurum'dan tehcir edildiği belirtilmektedir. Ancak, bu vilayetlerdeki Ermenilerin büyük kısmı Çarlık birliklerince Kafkaslara götürülmüşlerdir.

İkinci belge daha fazla şüphe doğurmaktadır. Bu belgede 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Ermenilerin sayısı verilmektedir. Buna göre, Anadolu'da 284,000 Ermeni'nin ikamet ettiği ne kadar inandırıcıysa, Arap vilayetlerindeki Ermenilere ilişkin verilen rakam tamamıyla anlamsızdır. Tabloda, Der-el-Zor'da 6.778, Musul'da 7.033 ve Beyrut'ta 1.849 Ermeni'nin yaşadığı belirtilmiştir. Bu rakamların gerçekle ilgisi yoktur.⁷¹

Dünder, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen olaylara ilişkin bilgilerimizi bu belgeler ile mi kökten değiştirmeyi amaçlamaktadır? Osmanlı arşivlerinde 1982'den beri açık ancak yayınlanmamış olan Osmanlı belgeleri Dünder tarafından tamamen göz ardı edilmiştir.⁷²

Eğer L'Histoire dergisi bu mülakatı yayınlanmasının ardından Edward J. Erickson, Guenter Lewy veya Justin McCarthy'nin makalelerini de yayınlamış olsaydı,

69 Kâmuran Gürün, a.g.e., s. 249

70 Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

71 Sn. Bardakçı'nın kitabının analizi için Erman Şahin'e teşekkür edilmelidir. Ayrıca bkz: Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran ve Ömer Turan, a.g.e., ss. 273-276.

72 Dipnotlar no. 21, 24 and 45'de belirtilenler dışında şu kaynaklar da bulunmaktadır: Armenian Activities in the Archive Documents, Ankara, ATASE, Cilt VII, 2005-2007.

mülakatın bu derece ciddi sonuçları olmayacaktı. Bunun yerine, L'Histoire çerçeveler içinde bazı seçilmiş bilgiler vermiş ancak bunlarda ne Rusya'nın Ermeni milliyetçiliğini kullanışına,⁷³ ne de 1973–1997 yılları arasında vuku bulmuş, Rus gizli servisleri ile ilişkili, Ermeni terörüne dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁷⁴

L'Histoire mülakata Armin Wegner tarafından çekilmiş bir fotoğrafı da eklemiştir. Bu fotoğraf aracılığıyla, konu hakkında iyi bilgi sahibi olmayan okuyucular duygusal olarak etkilenmeye ve eleştiri yetenekleri azaltılmaya çalışılmıştır. Wegner'in entelektüel sahtekârlığı ise meraklı bir görgü tanığı olan Martin Tamcke tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında tutulan bir hatıra defteri ile ortaya konmuştur. Tamcke Wegner'in kitabının tarihten ziyade “efsaneler” içerdiği sonucuna varmaktadır.⁷⁵ Anadolu'nun doğusundaki Arap vilayetlerinde açlık çok etkili olmuş ve Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudileri önemli bir şekilde etkilemiştir; sadece açlıktan ölen Ermeni çocuklarının fotoğraflarını teşhir etmek Osmanlı otoritelerinin Ermenilere yönelik kötü niyetlerini kanıtlar nitelikte değildir.

Rochefoucauld “çok az insan kendilerine yöneltilen övgüleri değil suçlamaları tercih edecek kadar zekidir” demiştir.⁷⁶ Bayanlar ve Baylar, L'Histoire okuyucuları, bu az sayıdaki kişiler arasında olacak mısınız?

73 Justin McCarthy, *Death and Exile*, a.g.e., ss. 13-19, 29-40; William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, New York, Alfred A. Knopf, 1960, ss. 150-157 ve 204-210; Türkkaya Ataöv, « Procurement of Arms for Armenian Terrorism: Realities Based on Ottoman Documents », in *International Terrorism and the Drug Connection*, Ankara University Press, 1984, ss. 169-177; Garo Pasdermadjian, a.g.e., s. 28

74 Metin Tamkoç, « International Terrorism: The Russian Connection », in *International Terrorism and the Drug Connection*, a.g.e., ss. 49-59; Michael M. Gunter, « Pursuing the Just Cause of their People ». *A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, Westport-New York-London, Greenwood Press, 1986, ss. 94-97 ; Gäidz Minassian, *Guerre et terrorisme arméniens*, Paris, PUF, 2002, ss. 18-23, 27-29, 74

75 Martin Tamcke, *Armin Wegner und die Armenier: Anspruch und Wirklichkeit eines Augenzeugen*, Göttingen, Cuvillier, 1993, s. 220.

76 *Maximes*, 147; in complete studies, Paris, Gallimard, « Pléiade library », 1964, s. 422.